

(R)Evolutie der gezinsfuncties

DOOR PROF. DR. G. A. KOOY

Somatic tension, individual anxiety, and group panic, then, are only different ways in which human anxiety presents itself to different methods of investigation (Erik H. Erikson)

De huidige medische wetenschap blijkt, evenzeer als andere vormen van 20ste eeuws sociaal-cultureel leven, gekenmerkt te zijn door gelijktijdig een snelle differentiatie en een, soms intens gejaagd, zoeken naar nieuwe integratie. De differentiatie, of, zo men liever wil: specialisatie, heeft zeer sterk bijgedragen tot die revolutionair snelle vordering van deze wetenschap. Tot deze vordering heeft evenwel misschien nog sterker bijgedragen de visie op het object van onderzoek. Zeer overwegend heeft als basishypothese in het moderne medische onderzoek de mechanistische gefundeerd. De meeste onderzoekers stelden, dat ziekten en aandoeningen effectiever konden worden bestreden, naarmate de causale samenhangen, welke de natuurwereld beheersen, duidelijker zouden worden onderkend. De door hun onderzoek bereikte resultaten lijken de juistheid van de mechanistische hypothese wel volledig te bevestigen. Of is er ten deze toch reden tot twijfel?

De enorme vooruitgang in het, vooral natuurwetenschappelijk gefundeerde, medische kennen en kunnen kan hoogstens een ogenblik lang de medische onmacht versluieren. Het lijdt geen twijfel dat onder het patiëntental de categorie dergenen met nauwelijks te diagnosticeren en daardoor niet werkelijk te cureren aandoeningen toeneemt. Hun lichamelijke afwijkingen zijn veelal niet of nauwelijks bepaalbaar, maar ook deze patiënten lijden. Zij brengen in de eerste plaats de heroriëntatie onder de beoefenaars der medische wetenschap teweeg. Inzonderheid de „general practitioners” beginnen steeds meer te twifelen aan het alleenzalmakende der mechanistische hypothese. De mens in zijn eigenaardig aspect van geestelijk, cultuurgebonden wezen gaat in de diagnostische en therapeutische overwegingen binnen de medische wereld een aanmerkelijk grotere rol spelen. Naast de mechanistische hypothese hernemen de vitalistische en finalistische hypothesen hun actualiteit. Het af en toe bijna wanhopig zoeken naar een nieuwe integratie wordt zichtbaar. De magiër en beoefenaar van een toegepaste natuurwetenschap zoekt te evolueren tot een beoefenaar van een toegepaste wetenschap, die een synthese van natuur- en menswetenschappelijke inzichten in zich bergt.

De nieuwe medische oriëntatie, welke in de vakkring groeiende aanhang vindt, houdt geheel vanzelfsprekend vooral een gerichtheid in op de twee jonge wetenschappen der psychologie en sociologie. Wat kunnen deze beide wetenschappen echter op het huidige moment realiter bijdragen tot het medisch kennen en kunnen? Wat de sociologie betreft moet het antwoord zijn: hoogstwaarschijnlijk bitter weinig. Het inbouwen van sociologie in het medische opleidingsprogramma en het op gang brengen op grotere schaal van medisch-sociologisch onderzoek zullen, naar zich laat aannemen, belangrijke nieuwe perspectieven kunnen openen. Voorlopig evenwel is de mogelijkheid van reëel dienstbetoon door sociologen aan de medische vakbeoefening, althans in Nederland, zeer beperkt. De sociologen hebben vandaag de dag nog weinig meer mogelijkheid dan alleen in een soort vertalingsarbeid die door onderzoek verworven sociologische inzichten onder het oog te brengen, welke misschien enigermate relevant zijn in verband met de medische vakbeoefening.

De hiernavolgende beschouwing wordt de lezers van dit medisch tijdschrift niet uit een missionerende geestesgesteldheid van sociologische zijde aangeboden. Zij is een beschouwing op verzoek van redactiewege. Het is de redactie, die heeft gemeend, dat het zinvol zou kunnen zijn, de kring der vakgenoten te confronteren met gezinsfuncties in verleden, heden en toekomst, zoals de socioloog die opvat. De schrijver kan slechts hopen er in te slagen iets van een inzicht in de betekenis van het gezin op de arts-lezer over te dragen, dat in diens medische praktijk van functionele waarde is (hij meent namelijk, dat een beschouwing, die niet meer dan een zekere „verfraaiing des geestes” bij de lezer van dit medische tijdschrift zou opleveren, in het blad niet op zijn plaats is). Hoop, doch weinig vertrouwen. Onwillekeurig komt de uitspraak op, die aan Willem de Zwijger wordt toegeschreven.

* * *

Elke beschouwing over gezinsfuncties, die de socioloog levert voor een publiek van niet-vakgenoten, vergt een voorafgaande uiteenzetting over het functiebegrip en in de sociologie in het algemeen en in de gezinssociologie als een sociologische subdiscipline. Hier worde dan ook eerst een summier uiteenzetting over een en ander gegeven.

Functie, het behoeft geen betoog, is een veelzinnig begrip. In het algemeen spraakgebruik ge-

bezigd, verwijst het reeds naar verschillende verschijnselen of aspecten van verschijnselen. In uiteenlopende wetenschappen heeft het een voor elk van deze wetenschappen specifiek karakter verkregen; zo is het gangbare mathematische functiebegrip iets volmaakt anders dan het biologische. In de sociologie kreeg het begrip een vrij centrale plaats door de functionalisten. Over hen dient voor alle duidelijkheid iets naders te worden gezegd.

Een groep onderzoekers van primitieve en daarmee intern relatief sterk geïntegreerde samenlevingen dan kwam tot de overtuiging, dat een sociaal-cultureel element mocht worden opgevat als zijnde voorwaarde tot de instandhouding van het sociaal-cultureel geheel, waarvan het deel uitmaakt. De herkomst van deze overtuiging laat zich gemakkelijk aanwijzen. Het organisme en de biologie hebben hier model gestaan. Organen zijn onmisbaar voor de instandhouding van het organisme, althans van het hogere dierlijke en het menselijke organisme. Welnu, de maatschappij en de cultuur zouden eveneens als een organisme-achtig, dus integraal, maar gedifferentieerd geheel kunnen worden opgevat. Doet men dit, dan kan men doorredenerend diverse elementen binnen die maatschappij en die cultuur functionele betekenis toekennen. Het gezin bijvoorbeeld zal men nu kunnen (willen) bestuderen als was het een orgaan van het „organisme” maatschappij. Tegen het functionalisme in de sociologie zijn — terecht — ernstige bezwaren ingebracht. De voornaamste zijn wel, dat „organicismisch” denken met betrekking tot samenleving en cultuur de werkelijke aard van het sociaal-culturele miskent, alsook dat het functionalisme sociaal-culturele verandering niet vermag te verklaren. Ondanks de massale verwerping van het functionalisme, bleef echter in de sociologie het functiebegrip een plaats toebedeeld. (Zo verwonderlijk is deze ontwikkeling overigens niet. Er zijn tal van andere voorbeelden van een verwerping van een leer bij blijvende absorptie van een of meer harer kernelementen.) Intussen heeft het in de sociologie gebleven functiebegrip de beoefenaars van het vak meer verdriet dan vreugde gebracht.

* * *

Tot op de huidige dag vinden in de sociologische vakbladen de bijtende discussies plaats over wat binnen het kader van sociologische beschrijving en verklaring functie zou moeten heten. Toch lijkt het dat iets van een consensus begint te ontstaan. Het is al weer lang geleden, dat Ralph Hinton, zelf beslist geen functionalist, schreef: „The function of a trait complex is the sum total of its contribution toward the perpetuation of the social-cultural configuration”. Men kan met deze definitie deels akkoord gaan, omdat zij geen uitspraak behelst over de aard van de „social-cultural configuration”. Het aldus geformuleerde functiebegrip is evenwel weinig „functioneel” in een sociologie, die te maken heeft met een zwak geïnte-

greerde en tevens sterk aan verandering onderhevige maatschappij en cultuur. Daarom zijn de latere amendementen van die andere Amerikaan, Robert Merton, grote winst.

Wil men het functiebegrip in het huidige sociologische bedrijf behouden — en het blijkt onmogelijk het daaruit te verwijderen — dan is tegelijkertijd verruiming en „omkering” van het begrip nodig. Merton’s amendement komt in de eerste plaats hierop neer, dat van functie van een sociologisch relevant verschijnsel kan worden gesproken, wanneer het gaat om consequenties van dit verschijnsel voor de instandhouding van enig ander sociologisch relevant verschijnsel. Dat houdt in, dat bedoeld fenomeen functies kan hebben met betrekking tot verschillende andere fenomenen. Het gezin — het is slechts een voorbeeld — vervult misschien ten aanzien van de maatschappij als geheel de functie x, ten aanzien van de school (een ander instituut binnen de maatschappij) de functie y en ten aanzien van het eigen lid de functie z. Al deze functies zijn in principe sociologisch relevant. De mogelijkheid bestaat evenwel, dat het fenomeen in kwestie niet bijdraagt tot, maar afbreuk doet aan de instandhouding van één of meer der fenomenen, waaraan het in het onderzoek wordt gerelateerd. Het is niet uitgesloten dat, naast x, y en z zich voordoen. Hier komt dan de „omkering” naar voren: tegenover functie plaatst Merton dysfunctie. Hoe belangrijk reeds deze inzichten, Merton laat het hier niet bij. Hij maakt nog een gewichtig onderscheid, te weten dat tussen manifeste en latente functies. (Interessante bijzonderheid is, dat een socioloog daarmee begrippen heeft ontleend aan het werk van de psychiater Freud.) Voor Merton zijn manifeste functies die objectieve consequenties van een verschijnsel voor andere verschijnselen, welke als zodanig bedoeld waren. Latente functies zijn voor hem daarentegen onbedoelde en niet herkende consequenties*.

Merton’s amenderingen zijn door zeer vele vakgenoten aanvaard als welkome relativeringen en uitbreidingen. De lezer zal zich echter langzamerhand wat ongeduldig afvragen, wat nu de reële betekenis van de functionele analyse binnen de sociologie is of zou kunnen zijn. In hun voortreffelijke Aula-boek geven Van Doorn en Lammers dit antwoord: „Men kan de functionele analyse als een soort voorstadium van causale analyse zien. De kwestie, of, gegeven de beperkte mogelijkheden tot experiment, de sociologie ooit in die mate als andere wetenschappen tot vaststelling van de causale richting van geconstateerde samenhangen zal komen, kan hier gevoegelijk buiten beschouwing blijven. Waar het om gaat is, dat het concreet sociaal onderzoek zich zoveel mogelijk met causale analyses moet bezighouden, maar, dat wij voorhands nog wel eens — en zeker in algemeen-

* Merton stelt het, zoals het hier staat. Hij bedoelt echter vanzelfsprekend niet, dat de wetenschap buiten staat zou zijn latente functies te onderkennen.

theoretische beschouwingen als de onderhavige — met functionele analyses genoeg zullen moeten nemen”. Dit lijken wijze woorden. Intussen zal het van de lezer weinig nadenken vergen om te gaan beseffen, dat de functionele analyse in de praktijk op een arbitrair relatieren neerkomt. Wordt het gezin weer tot voorbeeld genomen, dan kan een bijna eindeloos aantal functies (en dysfuncties) van manifest en latent karakter worden „uitgewerkt”. Het hangt er maar vanaf hoeveel en welke relaties de onderzoeker wil leggen. Hij kan vragen wat het gezin betekent voor de instandhouding van de maatschappij „im groszen und ganzen” en/of voor de eigen leden. In de analyse kan hij ook veel en veel verder gaan, omdat immers binnen zeker onze maatschappij van heden talloze instituten zijn, waaraan het gezin bijdraagt of afbreuk doet. Qui trop embrasse mal étreint . . . Beperking dus, maar volgens welk criterium precies?

In haar goede boekje over gezinssociologie en gezinsbeleid maakt Dr. in 't Veld-Langeveld één opmerking, die er volkomen naast is. De schrijfster begint een nieuwe paragraaf met te zeggen, dat zij het functiebegrip tot dusverre zonder enige verduidelijking heeft gebruikt, daarmee misschien de schijn wekkend van overbodige definitie. En dan laat zij deze opmerking direct volgen: „Deze wijze van doen is niet gebruikelijk in de gezinssociologie, waar men zich meestal niet met grote begerigheid meester maakt van de ontwikkelingen in de algemene sociologie”. Dit testimonium paupertatis te geven aan de gezinssociologen is daar-

om onverantwoord, omdat onder de beoefenaars van andere sociologische subdisciplines in het algemeen de neiging, theoretisch „up to date” te zijn, beslist niet groter is. Men zou wel dit kunnen stellen: onder de gezinssociologen manifesteert zich, niet anders dan onder de andere onderzoekers-sociologen, als ernstig probleem, de meer theoretische opvatting van functie tot gelding te brengen in de „omgang” met de werkelijkheid. Trouwens, datgene wat Dr. in 't Veld-Langeveld algemene sociologie noemt, biedt aan de gezinssociologie tot dusverre noch schema's, noch thema's voor functionele analyses. Omdat de sociaal-culturele werkelijkheid tegelijkertijd afschuwelijk ongreepbaar en eindeloos veelvormig is, zijn de gezinssociologen vooralsnog gedoemd het Appelinische standpunt te huldigen*. Zij moeten maar wat „aanrotzooien” in hun functionele analyses . . . Laat het met nadruk gezegd zijn, dat zij het desondanks tezamen nog niet zo gek hebben gedaan. De erkenning moet echter direct volgen, dat hun „aanrotzooien” ook heeft geleid tot diep betreurenswaardige rapportageverschillen over een en dezelfde gezinswerkelijkheid. Wat hier, meer gepreciseerd, wordt bedoeld, laat zich aflezen uit alleen reeds enige studies over het huidige Nederlandse gezin. Onderstaand overzicht laat zien, welke functies, volgens een drietal gezinssociologen, voor het gezin hier te lande relevant zijn te achten. Het is een voor de geïnteresseerde buitenstaander, eufemistisch uitgedrukt, wat verwarringwekkend geheel van visies. Eenzelfde overzicht voor de Ver-

*Functie-indelingen, gebezigd door een drietal onderzoekers** van het Nederlandse gezin*

Kooy	Saal	Ishwaran
A Kernfuncties	A Sociaal-biologische functies	A Basale functies
1. seksuele	1. regulatie seksuele drift	1. procreatieve
2. procreatieve	2. voortplanting	2. verzorgende
3. opvoedkundige	3. fysiek-verzorgende en	3. socialiserende
4. economische	beschermdende functie	4. statustoewijzende
a. produktieve	B Sociaal-economische functies	B Secondaire functies
b. consumptieve	1. productieve functie	1. produktieve
5. koesterende	2. consumptieve functie	2. opvoedkundige
B Variabele randfuncties	C Sociaal-culturele functies	3. recreatieve
1. godsdienstige	1. socialiserende en stabili-	4. religieuze
2. status-verlenende	serende functie	
3. beschermende	2. opvoedende functie	
4. recreatieve	3. religieuze functie	
	4. ontspannings- en gezelligheidsfunctie	
	5. statusfunctie	
	D Sociaal-psychologische functies	
	1. produktieve functie	

* Appelinisch = van Karel Appel, de modernistische schilder („Ik rotzooi maar wat aan”).

** In 1957 promoveerde Kooy te Leiden op „het veranderend gezin in Nederland”. Saal behaalde enige maanden later

— begin 1958 — de doctorsgraad te Groningen met zijn „Het boerengezin in Nederland”. Medio 1959 verdedigde (de Indiër) Ishwaran te Leiden zijn dissertatie „Family life in the Netherlands”. Bovenstaande indelingen zijn aan de drie hiervoor genoemde proefschriften ontleend.

enigde Staten zou, helaas, een nog iets grotere meningsverscheidenheid aan het licht brengen.

Het verzoek van redactiewege was dus, dat schrijver dezes een beschouwing zou leveren over gezinsfuncties in verleden, heden en toekomst. Het zal nu wel duidelijk zijn, dat hij in elk geval zijn taak gewetensvol heeft geïnterpreteerd. Geen gezins-socioloog, zo heeft hij laten uitkomen, mag pretenderen het onderwerp te behandelen als representant der deskundigen. De gemeenschappelijkheid in de visies der gezins-sociologen op de gezinsfuncties is daarvoor nog te gering. Wie het op zich neemt het boeiende onderwerp te onderzoeken, kan dat alleen doen à titre personnel. Welnu dan, wat gaat volgen, komt geheel voor persoonlijke rekening van de schrijver. De enige troost voor de gezins-sociologie is misschien, dat de meesten zijner collegae in hun, eveneens door eigen onderzoek verworven kijk op de zaak, op de lezer beschouwd niet zo heel ver van hem af staan.

* * *

Een punt, waarover onder de gezins-sociologen gelukkigerwijze geen meningsverschil bestaat, is de begrenzing van hun onderzoekobject. Omdat echter in het dagelijks spraakgebruik nog dikwijls verschillende gezinsvoorstellingen tot uitdrukking komen, is het misschien niet geheel en al overbodig het gezin, zoals de gezins-socioloog dat opvat, hier nog eens te definiëren. De gezins-socioloog verstaat er dan onder: een door huwelijk tot stand gekomen sociale eenheid met specifieke structuur en functie, hoogstens omvattend een echtpaar en een aantal ongehuwde jongeren, jegens wie dit echtpaar de ouderlijke rol vervult; de leden van deze eenheid zijn veelal op dezelfde plaats gevestigd.

Deze definitie is mogelijkterwijls incompleet, maar zij maakt althans duidelijk, dat het gezin de familie conjugale, de op basis van huwelijk gevormde verwantengroep is. Het gezin omvat hoogstens de vader en de moeder (een heteroseksueel paar in een genormeerde duurzame relatie), alsmede hun door hun (gelegaliseerd) geslachtelijk verkeer of (bij uitzondering) op enige van een drietal andere wijzen verkregen nog ongehuwde kinderen*. Deze sociale levensvorm is van alle historisch bekende tijden en slechts in een enkele, zogenaamde primitieve maatschappij blijkt zij geatrofieerd als gevolg van een atrofie van het huwelijk daar. Zo men het gezin geen universaliteit in de door historici, etnologen en sociologen verkende mensenwereld zou mogen toekennen, dan wordt zijn universaliteit daar toch nagenoeg bereikt. Bij alle enorme verandering, die voor het sociaal-culturele leven geldt, blijven wij steeds weer stuiten op het gezin als sociale levensvorm. Het laat zich zonder meer begrijpen, dat van tijd tot tijd en van plaats tot plaats zich zekere, soms verre gaande verschil-

* Bedoelde drie wijzen zijn: erkenning, adoptie, huwelijk met een weduwe of weduwnaar, die kinderen inbrengt.

len tussen gezinnen laten aanwijzen. Toch is het in wezen diep raadselachtige gezin, niettegenstaande tijd- en plaatsgebonden modificatie, altijd door een aantal zelfde sociologische onthullende „trekken” gekenmerkt.

Vooreerst is het nimmer een geheel „gesloten” zelfgenoegzame eenheid. Het staat altijd onder het beslag van enig ander instituut (genormeerde sociale eenheid), al kan de vrije „speelruimte”, die het is vergund, zeer uiteenlopen. Voorts is er een bepaalde basale ordening van de relaties tussen de leden. Men zou hier van een universele of grondstructuur kunnen spreken. Op een bijzonder fraaie wijze heeft een groot kenner van de primitieve samenlevingen, George Peter Murdock, dit aangetoond. Pelt men als het ware het tijdelijk-plaatselijk bepaalde in de gezinsstructuur af, dan houdt men steeds eenzelfde kernstructuur over. Daarin springen naar voren een geslachts- en leeftijdsdifferentiatie naar rechten en plichten, waarbinnen het incestverbod veelbetekenend is. Naast een grondstructuur zijn mede aan te wijzen overal en steeds vervulde functies: regulatie van seksuele activiteiten (vrijheid van verkeer tussen man en vrouw, onoirbaarheid daarvan tussen ouders en kinderen of de kinderen onderling); voortplanting (samenhangend met het verkeer tussen de echtgenoten); opvoeding (dat is socialisatie en enculturatie van jongere door oudere gezinsleden); produceren en consumeren; koestering, dat is tegemoetkoming aan wederzijdse affectieve behoeften van zowel meer lijfelijke als meer geestelijke aard.

Deze universele functies duidt schrijver dezes in het voetspoor van Murdock aan als kernfuncties. Andere, dus tijd- en plaatsbepaalde, functies noemt hij variabele randfuncties. (Het onderscheid, indien dat nog opmerking zou behoeven, heeft niets met persoonlijke, ideologisch bepaalde voorkeur van doen. Het is een empirisch onderscheid zonder meer). Positionele, structurele en functionele analyses nu van het gezin in deze of gene bijzondere maatschappij (fase) lijken elk op zichzelf de mogelijkheid te bieden van inzicht, dat wetenschappelijk en maatschappelijk relevant is. Deze faseanalyses dienen daarom in de gezins-sociologie elk een plaats te hebben. De analyse van het ene gezinsaspect kan evenwel nimmer volledig zijn bij negatie van de beide andere aspecten, want positie, structuur en functie van het gezin, staan in een onderling verband. De (genormeerde) afhankelijkheid van het gezin ten opzichte van andere instituten „deelt zich mede” aan zijn structuur en functie, zijn structuur beïnvloedt zijn functie, zijn functie influenceert zijn structuur, enzovoort.

Wanneer nu eindelijk terzake wordt gekomen — gezinsfuncties in ons westers verleden, heden en onze toekomst hun behandeling gaan vinden — dan zal voor een recht begrip een enkele maal moeten worden geraakt aan ook positie en structuur van het gezin. Maar, gezien de plaats van het functiebegrip in de sociologie in het algemeen, zal de lezer voorafgaand nog één vraag beantwoord

wensen te zien. Ten opzichte van wát gaat het gezin hierna worden beschouwd? Het antwoord luidt, ten opzichte van zowel de maatschappij „im groszen und ganzen” als de eigen leden. Zolang die maatschappij een betrekkelijk statisch karakter draagt, doet zich hier trouwens geen ernstige moeilijkheid voor. Functie ten opzichte van de maatschappij strookt dan redelijk met functie ten opzichte van de leden. De problematiek rijst eerst, wanneer — en dat is in onze moderne fase — tegelijkertijd de maatschappij van verregaand gedifferentieerd-dynamische aard wordt en het individu veel meer dan ooit eerder individueert. In dit stadium gaat dreigen dat het gezin onder behoud van functionaliteit ten opzichte van zijn leden, dysfunctioneel wordt jegens de maatschappij. En niet alleen dit. Mogelijk is nu ook dat een bepaald activiteitencomplex algemeen-maatschappelijk functioneel en ten opzichte van de leden van de kleine verwantengroep zelf dysfunctioneel zal zijn (een en ander is overigens niet los te maken van ook positionele en structurele veranderingen, welke het gezin ondergaat). Er zal nog nader op worden ingegaan.

* * *

Sociologen staan doorgaans in een kwade reuk bij de historici en onbegrijpelijk is dit niet. Zij brengen namelijk met een ogenschijnlijk onbezwaard geweten caesuren in de geschiedenis aan en zij springen met de door hen vastgestelde tijdvakken, naar de historici menen, toch wel erg brutaal om. De gewetensvolle historici moeten aanzien, dat de sociologen tijdsbeelden scheppen, die hun, gezien de historische werkelijkheid, als minstens zeer ongenueanceerd en zeer incompleet voorkomen. Wat moet men echter als socioloog, indien er vraag is naar een beschouwing over gezinsfuncties in het (westers) verleden? In de eerste plaats toegeven, dat het verleden tegenover het heden niet valt af te bakenen? En vervolgens stellen, dat ware dit wel mogelijk, het verleden toch te vol verscheidenheid en tegenstrijdigheid is om überhaupt iets zinnigs over gezinsfuncties in dat tijdvak te kunnen zeggen? Omdat zich na korter af langer perioden van betrekkelijk sociaal-cultureel evenwicht in de geschiedenis overgangen voordoen naar door geheel andere dominanten bepaald maatschappelijk en cultureel leven is de notie van een verleden versus een heden bruikbaar. Het verleden is dan evenwel de fase, die, zwakker of scherper contrasterend met de huidige, aan de laatste direct voorafgaat (het heden in dit verband is niet dit ogenblik, maar onze fase). Wat dan de westerse wereld betreft, is het verleden in sociologisch perspectief de periode vóór het optreden der beide grote revoluties, die in de 18de eeuw begonnen, hier reeds vroeg in de 19de, ginds later het traditionele leven verstoren. De geest van vrijheid, gelijkheid en broederschap en de verovering van de natuur door de mens in respectievelijk een Franse en een industriële revolutie, zijn niet uit

niets gekomen. Er is een lange „fermentatietijd” aan voorafgegaan. Sprekend over „la société globale”, is het niettemin onmiskenbaar, dat het sociaal-cultureel leven van vóór deze revoluties een evenwicht en een onveranderlijkheid vertoont, waardoor bij de huidige mens soms nostalgische gevoelens wakker worden.

Iets zal over het westers verleden in zijn algemeenheid moeten worden gezegd, wil zinvol kunnen worden ingegaan op gezinsfuncties in dat verleden. Naar voren springt in die fase dan direct het agrarisch-ambachtelijke, een met de buitenwereld normaliter zeer zwak verbonden levensvoering van de meesten op een platteland en in kleine steden. Niet voor de minderheden van hogere clerici, kunstenaars, geleerden en grote kooplui, maar wel voor die overgrote meerderheid van gewone burgers en boeren geldt, dat het leven blijft gevangen binnen het kleine bestek. Ruimtelijk en geestelijk isolement binnen buurtschap, dorp of provinciestad is een grondgegeven. Dat betekent, meer gepreciseerd, dat typerend is voor deze eeuwen durende periode de afgeslotenheid van kleine groepen mensen. Het wekt geen verbazing dat daarmee het leven der grote meerderheid armelijk, traditionalistisch, weinig genuanceerd en onindividualistisch is. Deze trekken zijn herleidbaar tot het genoemde isolement, maar ook tot elkander. In dit „trekkencomplex” passen nog twee andere elementen: androcentrisme en gerontocratie. De wereld van buurtschap, dorp of kleine stad is ook een mannenwereld en onder de dominerende mannen domineren de door „schade en schande” wijsgewornden, de oude mannen.

Bij een regionale vormverscheidenheid, die de folklorist terecht boeit, laat zich wat het gezinsleven betreft steeds weer hetzelfde grondpatroon waarnemen in dit verleden van het kleine bestek. Het gezin is ingevoegd in een hechte institutionele ordening, waarbinnen zijn plaats een relatief bescheidene en ondergeschikte is. In die ordening zijn het de familie, een min of meer scherp omlijnd bureverband, de kerk (als parochie of gemeente), benevens in een deel der gevallen ook het gilde, welke het bestaan van individu en samenleving vooral bepalen. De lang binnen de gezinsociologie gevestigd gebleven opvatting, dat het gezin uit het verleden van zulk een grote functionele betekenis zou zijn geweest, is dan ook een kennelijke misvatting. Waar onderzoekers spraken van gezinsfuncties, hadden zij dienen te spreken van functies, welke mede en in menig geval vooral door andere instituten (familie, buurt of kerk) werden vervuld. De door William Ogburn gelanceerde en spoedig door velen aangehangen these van een belangrijk functieverlies van het gezin na het ontstaan van de huidige westerse samenlevingsfase berust op de hiervoor gesignaleerde misvatting. Het gezin uit het verleden werd een functionele betekenis toegekend, die het, gezien zijn plaats in de institutionele ordening van platteland en

kleine stad, eenvoudigweg niet kan hebben gehad. Wat zijn kernfuncties aangaat, het vervult de seksuele en de voortplantingsfunctie in een soort monopoliepositie, doch de drie andere (opvoeding, economie en koestering) deelt het met een of meer andere instituten. De randfuncties, die het, naast de kernfuncties, uitoefent, zijn bescheiden in aantal en in het totale functiecomplex ook van beperkte betekenis. Het is waar dat het gezin veelal in relatief sterke mate bijdraagt tot de vorming en het behoud van de traditionele godsdienstigheid, maar de idylle van het ganzenbordende gezin wekt een valse suggestie. De recreatieve functie van het gezin uit het verleden is in werkelijkheid een onbelangrijke zaak, want de allermeeften ontbreekt en de tijd en het geld voor loutere gezinsgenoevens.

Via zijn plaats in de maatschappelijke totaalstructuur kan de betrekkelijk bescheiden functionele betekenis van het gezin uit het verleden voor individu en samenleving worden verhelderd. Het is door de structuur van dit gezin zelf, dat zijn functionele hoofdbetekenis op het spoor wordt gekomen. Die structuur is, zoals die van de samenleving als geheel, androcentrisch en gerontocratisch. Daarin ligt uitgedrukt een accentuering van de gezagsrelatie tussen de ouders — speciaal de vader — en de kinderen. Een gezagsverhouding wordt gekenmerkt door afstand tussen gezagsdragers en degenen, over wie het gezag is gesteld. De koesterende functie van het gezin uit het verleden kan dan ook niet anders dan van verhoudingsgewijs zwakke betekenis zijn. Hierbij dient misschien te worden aangetekend, dat niet alleen in de ouder: kind-relatie, doch ook in de man: vrouw-betrekking affectieve reserve tekenend is. Ook tussen man en vrouw is er de afstand van het gezag. Het gezin is slechts secundair koesteringsgroep. Het zijn andere functies dan de koesterende, waardoor de functionele betekenis van het gezin uit ons westers verleden wordt gevormd. Uit het onderstaande moge dat blijken.

Het huwelijk — basis van de gezinsvorming — is in het verleden normaliter „Situationsehe”, hetgeen zeggen wil, dat niet door de partners zelf zozeer, doch primair door hun levenssituatie de band tussen hen is gevlochten. Daar trouwen vermoedelijk kinderen krijgen betekent en het evenwicht tussen de familiale eenheid en de voor haar leden beschikbare bestaansmiddelen doorgaans zeer precair is, kan de familie met haar krachtig „esprit de corps” haar leden niet elk huwelijk toestaan. Het zijn in de eerste plaats de ouders van eventuele huwelijkskandidaten, voor wie het huwen van zoon of dochter een ingrijpend gebeuren vormt. Het is immers hun economische levenssituatie, die vooral door een huwelijk wordt geschaad of begunstigd (bedacht dient hierbij dat de beroepserfelijkheid zeer groot is; de zonen zijn meestal aangewezen op, ofwel het ouderlijk bedrijf, dan wel een deel van het ouderlijk vermogen). Grootouders en familieleden in de zijlijn zijn even-

wel eveneens sterk geïnteresseerd in de huwelijks-wensen en -kansen van kleinkinderen, neven en nichten. Zelfs de burenen mengen zich in de kwestie der huwelijksperspectieven in het naastgelegen huis. Dat ook de kerk het doet zal nog minder bevreemdend zijn dan dat dit het geval is voor de burenen. Deze vorm van brede sociale controle, uitgeoefend op grond van economische, godsdienstige en standsoverwegingen, heeft tweeterlei gevolg: het individu trouwt in het geheel niet of het trouwt met een „opgedrongen” partner (het zijn vele fysiek en psychisch normale mensen, die, naar uit gedegen onderzoek van onder anderen Hofstee blijkt, hun ganse leven vrijgezel blijven). Wordt getrouwd, dan wordt weinig aan zelfstandigheid gewonnen. Huwen komt dikwijls neer op inwoning in het ouderlijk huis of in het ouderlijk huis van de partner. De afhankelijkheid jegens de oudere generatie blijft in dat geval in economische zin volledig bestaan. Kan bij trouwen met een eigen bedrijf worden begonnen, dan vervalt daarmee de sociale controle geenszins. Ouders, ooms en tantes blijven hun „bestellingen” doen, burenen vallen on-aangekondigd binnen, de pastoor of de dominee komt, zo nodig, de les lezen.

Wat wordt, gegeven de hiervoor beschreven situatie, dan toch overwegend in huwelijk en gezin gezocht? Of, anders en ruimer gesteld: wat zijn de voornaamste functies, die het gezin in deze armelijke, traditionalistische, weinig genuanceerde en onindividualistische maatschappij ten opzichte van die maatschappij en haar leden vervult? Onder die functies valt niet de koestering. Dit behoeft geen betoog meer. Evenmin valt recreatie er onder. Ook dit behoeft geen toelichting meer. Van groot gewicht is echter zeker de seksuele functie. De zedelijke braafheid onzer voorouders moet niet worden overschat. Premaritaal seksueel verkeer is onder de niet-katholieken dikwijls meer regel dan uitzondering, extramaritaal verkeer komt weliswaar veel minder voor, maar de frequentie ervan mag niet worden genegeerd. Bedoelde praktijken zijn intussen normoverschrijdingen. Volgens de officiële moraal is ieder intiemer geslachtsverkeer voorbehouden aan uitsluitend de huwelijkspartners. Daar de seksualiteit voor het geslachtsrijpe individu — en inzonderheid voor het mannelijk individu — normaliter een nagenoeg of geheel onbedwingbare aandrift vormt, springt de betekenis van de seksuele functie van het gezin in het oog. Het is het enige instituut dat tegelijkertijd een goede garantie biedt voor het voortbestaan van een anti-sensualistische maatschappelijke orde en volle bevrediging geeft aan het normale seksuele verlangen van het volwassen individu. Van de seksuele functie is de voortplantingsfunctie van het gezin niet los te maken. Laatstgenoemde functie is een andere van groot gewicht. De maatschappij vraagt om der wille van zelfhandhaving geboorte van veel kinderen en veelal wensen de echtgenoten zich ook een groot aantal kinderen. Deze „Kinderfreudigkeit”, hoewel niet alleen daardoor bepaald, komt

voort uit ongunstige demografische verhoudingen (hoge en vroege sterfte) en de economische waarde van het individuele kind voor zijn ouders (kinderen zijn spoedig een „economic asset”). Gezinnen, waarbinnen acht à tien kinderen worden geboren, zijn allermint een uitzondering. Is de biologische vruchtbaarheid van het ouderpaar hoog, dan vinden normaliter geboorten plaats met betrekkelijk korte tussenpozen vanaf ongeveer een jaar na huwelijkssluiting tot menopauze of voortijds overlijden van de vrouw.

Een derde relatief gewichtige functie van het gezin is de opvoedende. Wel wordt haar betekenis beperkt door de deelname in het opvoedingsproces van de familie, buren en kerk, maar daar staat tegenover, dat, althans in het zelfstandig wonende gezin, de vader, de moeder, alsmede de oudere broers en zusters voornamelijk de dagelijkse „Leitbilder” vormen (woont het gezin in bij „the family of orientation” van man of vrouw, dan is het niet zelden zo, dat niet-gezinsleden zich evenzeer met de opvoeding van het kind inlaten als gezinsleden). Dat, niettegenstaande inmenging van derden, de opvoedende functie van het gezin een gewichtige kan zijn, is te danken aan de geringe beroepsmobiliteit van generatie op generatie, alsmede aan de geringe onderwijsaspiraties. Het gezin kan in beginsel aan het kind op zijn weg naar volwassenheid vrijwel alle waarden, normen, doeleinden en technieken aanreiken, die het als aangepast lid van de samenleving nodig zal hebben.

Een vierde en laatste veelbeduidende functie is de economische. De macro-economische orde steunt voor een goed deel op het gezinsbedrijf en het gezinslid vindt menigmaal bevrediging van zijn consumptieve behoeften door zijn deelhebberschap in de arbeidsgemeenschap van het gezin.

Samenvattend mag worden geconcludeerd, dat het gezin uit het westers verleden binnen het overzichtelijke geheel van sociale eenheden een functionele betekenis heeft, die het meest ligt op de niveaus van seksuele betrekkingen, voortplanting, opvoeding en bestaanshandhaving. Ten aanzien van seksuele uitlaat en voortplanting is het gezin een „monopolist” onder de sociale eenheden. Ten opzichte van opvoeding en zorg voor het dagelijks brood is het dat niet, maar wel is zijn bijdrage tot het veiligstellen daarvan aanmerkelijk. Van zijn kernfuncties is de affectieve of koesterende van ondergeschikte betekenis. De redenen daarvoor zijn hopelijk voldoende helder belicht. Het vervult ook randfuncties, bijvoorbeeld een religieuze en een recreatieve, maar hun belang is gering om twee redenen. In de eerste plaats zijn de maatschappelijke en individuele behoeften weinig geschakeerd en voorts zijn er die andere, al herhaaldelijk met name genoemde instituten, welke mede de bestaande behoeften dienen. Onderzoekers hebben gesteld — en vele niet-sociologen blijven het hen nazeggen — dat de overgang naar het heden voor het gezin betekent „a loss of function after function”. De gewoonlijk in alarm uit-

gesproken these lijkt geen volledige bevestiging te vinden in de werkelijke historie.

* * *

Het westers heden kan in contrast tot de direct voorgaande fase worden gekenschetst als zijnde een tijdperk van extreme dynamiek. In de menselijke geschiedenis zijn andere zodanige tijdperken aan te wijzen, doch ons heden heeft een volstrekt uniek karakter door het coïncideren van een viertal tendenties: natuurbeheersing als nooit te voren; secularisatie in een eerder steeds ongekende omvang; differentiatie en reïntegratie van een geheel nieuw tempo; alsmede individualisatie van de gewone man in een nimmer voordien als mogelijk vermoede mate.

Het is overbodig om door het noemen van een aantal ontdekkingen uit de in de 19de eeuw snel opgebloeide natuurwetenschap de bijna adembenemende vordering van de natuurbeheersing te illustreren. Een deskundig bioloog kon echter neerschrijven, dat op zijn wetenschapsterrein in de laatste tien jaar — hij doelt op de vijftiger jaren van deze eeuw — evenveel nieuwe kennis werd vergaard als voordien in de geschiedenis der mensheid. De praktijk van de specialistische teamresearch leidt er mede toe, dat de cumulatie van kennis omtrent de dode en levende natuur steeds verder versneld voortgaat. Wat nog kort geleden denkbeelden van „getikte fantasten” waren, zijn nu realisaties geworden, waar niemand zich over verbaast. Secularisatie heeft zich in andere fasen — ook in die direct voorafgaande aan het westerse heden — voorgedaan onder elites. In onze fase evenwel zoeken ook de massa's niet langer de godheid of godheden te ontmoeten. Het leven hier en nu heeft voor zeer velen een eigen waarde verkregen en de toekomst van het „Jenseitige” is een kwestie, waar nog slechts een minderheid zich ernstig mee bezighoudt. Hel en hemel, zonde en boete, het zijn denk- en gevoelscategorieën geworden, welke in het bestaan van miljoenen geen noemenswaardige plaats meer hebben. De maatschappelijke orde is niet van God of goden gegeven, zij is opdracht naar menselijk model, althans voor die miljoenen.

Aan de differentiatie en reïntegratie werd reeds geraakt aan het begin van deze beschouwing. Het proces kan met vele andere voorbeelden dan de ontwikkeling op medisch terrein worden geïllustreerd. Vooral de institutionele differentiatie en reïntegratie doen in dit verband ter zake. Uit een maatschappij, die een beperkt aantal instituten omvat, ontwikkelt zich een eindeloze institutionele verscheidenheid, terwijl tegelijkertijd oude scheidslijnen — onder meer die, welke tussen de kleine locale samenlevingen lopen — wegvallen. Het is overigens een proces, dat minder door de hooftrepresenten rationaliteit wordt bepaald dan sommigen zouden willen geloven. De waarheid is dat de individuele mens door dit proces nog moeilijk die

mate van sociale geborgenheid kan vinden, welke hij behoeft. De wereld dreigt een wereld zonder hechte steunpunten te worden of is dat voor een aantal onzer al. Dit doet zich te meer voor omdat sterke individuatie voor de mens uit onze fase zo kenmerkend is. Onder individuatie moet dan worden verstaan het groeiend bewustzijn van de enkeling, microcosmos te zijn met eigen behoeften en mogelijkheden (het zich prijsgeven aan massabewegingen van pseudo-religieus karakter kan voor de betrokkene zelf en zijn omgeving hoogstens tijdelijk versluieren, dat hij per saldo aan zijn hogere „Selbstempfindlichkeit” niet ontkomt).

De bedoelde vier hoofdtendensen van ons huidige sociaal-cultureel tijdperk kunnen elk op zichzelf in hun consequenties voor het leven van alle dag worden beschouwd. Niettemin zal het zonder meer duidelijk zijn, dat zij elkander wederzijds ondersteunen. In het licht van hun „samenspel” moet dan ook het gezinsleven, dat zich in onze fase ontwikkelt, worden gezien. Wat wordt dan precies in dit licht zichtbaar? Op het eerste oog is het alleen een toenemende gezinsverscheidenheid. Waar aanvankelijk alleen arbeidersgezinnen werden waargenomen, worden nu waargenomen gezinnen van hooggeschoolde, geschoolde, geoefende en ongeschoolde arbeiders en deze hebben elk eigen kenmerken. Waar in den beginne gezinnen, behorend tot de „oude volkskerk”, werden gezien, worden nu gezien gezinnen, behorend tot andere kerken, verschillende modaliteiten binnen de oude kerk, alsmede de groep der zogenaamde buitenkerkelijken. Ook dit betekent bestaans- en stijldifferentiatie in de gezins sfeer. Er zou zo kunnen worden voortgegaan. Scherper toezien leert evenwel, dat de toenemende verscheidenheid neerkomt op een variëren op één en hetzelfde eigentijdse ontwikkelingspatroon. Er tekent zich een algemene gezinsevolutie af, die, waar zij verder is gevorderd, een gezinsleven heeft voortgebracht, dat scherp contrasteert met het in het vorig hoofdstuk beschreven gezinsleven. Men kan, in het algemeen sprekend, het zo uitdrukken, dat het contrast voor 1900 scherper is dan voor 1850 en voor 1966 nog weer scherper. De ontwikkeling zet intussen niet overal even vroeg in en bovendien verloopt zij daar, waar zij zich inzet, niet steeds in ongeveer gelijk tempo. Een en ander betekent wat het huidige moment betreft de zichtbaarheid van een stuk bijna authentiek verleden in soms de naaste omgeving van een verregaand „ontplooid” heden (Staphorst naast Meppel of Zwolle, in een achtergebleven plattelandsgemeente het gezin van de conservatieve kleine boer naast dat van een geavanceerd kunstschilder). Hierna wordt zowel de variatie op het algemene ontwikkelingspatroon als het gradueel verschil in doorwerking van dit patroon genegeerd. Het zal uitsluitend verder gaan om het patroon zelf.

Positionele analyse van het gezin in het heden (de huidige westerse fase) maakt als een belangrijke eigentijdse tendens zichtbaar de gezinsindi-

dualisering. Dit verschijnsel is door een aantal onderzoekers, onder wie met name een vooraanstaande figuur als de Amerikaan Zimmerman, in zijn werkelijke betekenis fundamenteel verkeerd geïnterpreteerd. Door hen is benadrukt, dat het gezin steeds verder geïsoleerd aan het geraken zou zijn van zijn sociale omgeving. Nauwkeuriger onderzoek toont aan, dat de isolatietendens kan optreden, doch niet de wezenlijke algemene tendens is. Wezenlijk is de expliciete en impliciete afwijzing vanuit het gezin van iedere hiërarchische ondergeschikking van gezinsstrevingen aan de strevingen van andere instituten. Het gezin duldt geen ongevraagde inmenging in wat het zijn zaken acht (en het laatste kan veel zijn). Het verlangt zijn eigen leefsfeer in eigen huis te scheppen en te bewaren, anderen daarbinnen uitsluitend toelatend overeenkomstig eigen behoeften. Het geïndividualiseerde gezin kan daarom een gezin zijn, dat allerm minst is geïsoleerd van de overige wereld. Vrienden kunnen er een belangrijke plaats in innemen, burens behoeft het niet per definitie te mijden, de geestelijke kan er een geziene gast zijn en wederzijdse familieleden vinden er mogelijk een warm onthaal.

Waar het alleen om gaat is dus, dat het geïndividualiseerde gezin een brede eigen leefruimte vraagt en zijn relaties met anderen in een eigen vrijheid onderhoudt. Het maakt verschil of dit gezin nu realiter geïsoleerd of in veelvuldig contact met de buitenwereld leeft, maar zowel in het ene als in het andere geval zijn functionele mogelijkheden ontstaan, die in de situatie van het verleden ontbraken (in aanmerking moet hierbij worden genomen, dat niet alleen door het gezin zelf, maar mede door andere factoren — van onderling zeer verschillende aard — familie, buurt en kerk een aanzienlijke functiereductie ondergaan).

* * *

Structurele analyse brengt aan het licht, dat het gezin tendeert naar egalitarisme. In de eerste plaats verkrijgt de vrouw een aan die van de man gelijkwaardige positie. Niet mag worden nagelaten om in verband met de laatste opmerking te wijzen op een voortreffelijk onderzoek, dat vrij kort geleden in Amerika werd verricht door de gezinssociologen Blood en Wolfe. Door hen werd aan de hand van een representatieve steekproef gevonden, dat in de Verenigde Staten in de zestiger jaren van deze eeuw binnen geen enkele bevolkingsgroep de man nog de dominerende figuur is. De soms veronderstelde omkering der vroegere verhoudingen blijkt evenmin te hebben plaats gehad. De echtelijke verhoudingen worden niet door de ene of de andere sekse gedomineerd, maar zij zijn overigens bij een sterk egalitaristische instelling, in hun „power structure” overwegend afhankelijk van persoonlijkheid en persoonlijke instelling tegenover het huwelijk. Naast de door het veldwerk van Blood en Wolfe onderstreepte ten-

dens is er dan — en eveneens goed zichtbaar — de afzwakking van het gezagsmoment in de verhouding tussen ouders en kinderen. De relatie tussen hen nadert voortdurend meer tot die van oudere tot jongere vrienden. Of zij ooit geheel egalitair zou kunnen worden zonder de functionele betekenis van het gezin ernstig aan te tasten, is een vraag, waaraan hier voorbij wordt gegaan. In ieder geval wordt door het toenemend egalitarisme binnen het gezin een onmisbare voorwaarde voor minstens één functionele verruiming geschapen. Het gezin kan meer dan het dat voordien was koesteringsgroep zijn. Of moet misschien toch een andere verdergaande gevolgtrekking worden gemaakt, namelijk, dat uit het signaleerde egalitarisme een groeiende betekenis van de koestering zou spreken? Tenslotte hangen, zoals eerder opgemerkt, gezinsstructuur en gezinsfunctie wel heel nauw samen.

In positioneel en structureel opzicht doet zich een diepgaande verandering van het gezin voor, een verandering, die doet vermoeden, dat de functionele betekenis van deze kleinste verwanteneenheid eveneens een geheel andere wordt. Is dit vermoeden juist? En, zo ja: welke veranderingen voltrekken zich precies in de functionele sfeer? De analyse is een zeer moeilijke en wel daarom in het bijzonder, omdat wat de algemeen-maatschappelijke functies van het gezin aangaat een antwoord moet worden gegeven op de vraag, wat het gezin bijdraagt tot de instandhouding van een blijvend patroon binnen een extreem-dynamische maatschappij! Dat blijvende tijdseigen sociaal-culturele patroon, versluierd als het ligt onder de dynamiek, zal dus moeten worden onderkend. Er is echter weinig garantie, dat het volledig juist wordt onderkend. Men vrage eens een tiental onderzoekers van ons maatschappelijk heden, wat de vaste configuratie van dit heden is. Er is geen twijfel mogelijk. Ieder hunner zal een antwoord geven, dat gedeeltelijk verschilt van dat der negen anderen. Bij de hiernavolgende functionele analyse van het huidige westers gezin moge dit ter verontschuldiging dienen.

Er kan in elk geval weinig twijfel over bestaan dat de betekenis van de seksuele functie van het gezin zowel ten opzichte van de maatschappij als van het individu in het heden niet wezenlijk verschilt van die in het verleden. Nieuwlichters beginnen publiekelijk te verkondigen, dat de beperkte seksuele vrijheid van alleen een verkeer tussen huwelijkspartners niet eigentijds is te achten. Ook onder de meesten, die zich niet langer door enige kerkelijke leer gebonden achten, blijft echter de overtuiging leven, dat de gerijpte seksualiteit slechts binnen een huwelijk volledig kan worden beleefd. Het gezin behoudt zijn seksuele monopoliepositie en daarmee logischerwijs tevens een monopoliepositie met betrekking tot de voortplanting. Het laatste houdt natuurlijk niet een vanzelfsprekende maatschappelijke functionaliteit in. Het zou zelfs kunnen zijn dat de voortplanting

binnen het gezin door zijn omvang voor de „société globale” een ernstige bedreiging was gaan vormen. Ook voor de gezinsleden zelf zou dit het geval kunnen zijn. Men krijgt de indruk dat noch het één, noch het ander het geval is. Natuurlijk, er zijn gezinnen aan te wijzen, welke door hun grootte een onevenredige belasting vormen voor de maatschappij als geheel en/of voor de eigen leden. De algemene tendens van gezinsplanning, die zich in onze fase aftekent, lijkt evenwel te getuigen van functionaliteit van het moderne gezin voor en de grote samenleving en het individu. Het behoud van centrale verworvenheden, zoals welvaart en individuele ontplooiingsmogelijkheden, wordt er zeer zeker door gediend. Een daling van de huwelijksvruchtbaarheid identiek te stellen met een reductie van de voortplantingsfunctie van het gezin is een denkfout. Iedere fase heeft haar eigen functionele of dysfunctionele huwelijksvruchtbaarheid.

De schatting van de betekenis van de opvoedkundige functie, die het moderne gezin vervult, is een relatief moeilijke opgave. School, vervolgschool, jeugdbeweging, bedrijf, dancing, boek, radio en televisie doen hun al of niet als zodanig bedoelde pedagogische invloeden in toenemende mate gevoelen. Bovendien komen nieuwe instituten op ten gevolge van de kennelijke behoefte bij ouders, die hun opvoedkundige taak niet zelf aankunnen, deskundig advies te krijgen. Een en ander geeft de indruk van functiereductie en functieoverdracht.

* * *

Ter completering van het beeld moeten echter nog andere verschijnselen worden aangewezen. Samenhangend met de tendens van gezinsindividualiserig is er de uitbanning van familie, buurt en kerk als mede-opvoeders. Het gezin aanvaardt weliswaar een van staatswege verordonneerde leerplicht, maar het gaat de aanspraak maken de enige en uitsluitende werkelijke opvoeder van de aankomende generatie te zijn. Daar komt dan nog bij dat het gezin veel sterker opvoedingsbewust wordt. Terwijl in de veel statistischer en veel overzichtelijker maatschappij van het verleden opvoeden veelal een prereflexief voortleven van opvattingen en gedragingen kan zijn, wordt nu van de ouders een bezinning gevraagd op zowel opvoedingsmiddelen als -doeleinden. De toekomst wordt immers niet langer aangeboden als een kopie van heden en verleden. Het lijkt dat, de verschijnselen van een versterkte opvoedingsbegerigheid en -bewustheid in het gezin in aanmerking genomen, functiereductie en functieoverdracht „fragwürdig” worden.

Het ligt in de rede dat het gezin alleen onmogelijk alles aan het opkomend geslacht kan aanreiken, wat dit geslacht behoeft. Dat geslacht behoeft namelijk zo heel veel, in elk geval meer dan het voorgaande, aan kennis en kunde. Een ongetletterde boer kan van zijn zoon een behoorlijke

ongeleterde boer maken in een statische maatschappij. Een geletterde boer kan in onze dynamische maatschappij geen behoorlijke boer van zijn zoon maken. Hij heeft de hulp van anderen (onderwijzers, vakonderwijzers, voorlichters en anderen) nodig om de zoon zijn maatschappelijke aanpassing te doen vinden. Is het wenselijk of nodig, dat de jongen een bestaan zal vinden buiten de landbouw, dan doet de behoefte aan hulp bij de opvoeding door deskundige derden zich nog sterker voor. Maar betekent zulk een gang van zaken toch niet dat het gezin in het totale opvoedingsproces van gering gewicht wordt? Er is te weinig reden deze conclusie te trekken. Want in geen geval mag er aan voorbij worden gegaan dat de zedelijk-sociale persoonlijkheidskern van het opgroeiende individu meer dan voordien binnen het gezin wordt gevormd! De kleuterschool en het buitenshuis werken van moeders ten spijt, hebben moeders (èn vaders) nooit in het verleden op zulk een schaal als enigen de sociabilisering, enculturratie en eerste socialisering van hun kinderen bepaald.

De snel afnemende betekenis van het kleinbedrijf in onze huidige fase houdt, in functioneel perspectief gezien, vanzelfsprekend in een aanmerkelijke reductie van de produktieve functie van het gezin ten aanzien van de maatschappij als geheel. Wat de leden van de samenleving consumeren, wordt hoe langer hoe minder door het gezin geproduceerd. In zoverre het gezinsbedrijf blijft bestaan rijst zelfs de vraag of het, algemeen-maatschappelijk gesproken, niet in toenemende mate dysfunctioneel wordt. De hiervoor gesignaleerde ontwikkeling mag daarmee nog niet als ook voor de produktieve functie van het gezin ten opzichte van zijn leden geldend worden beschouwd. Waar zij eens in nauwe onderlinge samenwerking de goederen en diensten produceerden, die zij voor gemeenschappelijke consumptie behoefden, brengen een of meer van hen nu een geldinkomen in. Dit laatste maakt de aankoop van goederen en diensten mogelijk. Per saldo profiteert het individuele gezinslid niet minder dan in het verleden van een gemeenschappelijke inbreng.

Wat men in dit verband wel kan opmerken is, dat het ouderpaar toenemend de lasten draagt, die voor de lusten voorwaarde zijn. Steeds geringer wordt het aantal gezinnen, waarin het kind „economic asset” is. In een groeiend aantal gevallen is het kind, tot het door trouwen een eigen gezin vormt, uitsluitend „economic burden”. Het produceert niets dat bijdraagt tot de economische behoeftenbevrediging van de kleine gemeenschap, waaraan het deel heeft. Alle economische lasten drukken op de ouderen, op de vader als kostwinner en op de moeder als mede-kostwinner en/of huishoudster. De uiteindelijke satisfactie, die voor hen uit deze situatie voortvloeit, ligt misschien in het maatschappelijk slagen van hun zoon of dochter. De tendens van toenemende economische be-

lasting der ouders tegenover afnemende economische belasting der kinderen wijst evenwel niet op een getaande economische functie van het gezin ten opzichte van zijn leden. Zij wijst alleen op een wijziging in de interne posities, die op haar beurt wijst op een volledig nieuwe gezinsopvatting. Op het laatste moge in ander verband nader worden ingegaan.

Een hoog-gedifferentieerde en dynamische maatschappij als de onze vraagt voor de handhaving van haar waardensysteem, dat haar leden ergens een plaats vinden, waar zij, gesteund door het begrip van anderen, volledig tot zichzelf kunnen komen. Tot de kern van dit waardensysteem behoort immers — de Franse revolutie heeft inzonderheid tot deze verworvenheid bijgedragen — de erkenning van het individuele. Het individu wordt in ons maatschappelijk stadium intussen steeds meer drager van een menigvuldigheid van rollen — verwachte en gesanctioneerde gedragswijzen, gekoppeld aan verkregen posities — welke het individuele dreigen te versmoren. Zichzelf zijn wordt een toenemende behoefte. Dat is het geval, omdat een rolflexibiliteit wordt gevergd, die amper in overeenstemming is te brengen met het wezenlijke eigen willen en kunnen, maar het vloeit mede voort uit de eerder gesignaleerde groei der „Selbstempfindlichkeit”. De maatschappij accentueert meer dan ooit de waarde van de individualiteit, het individu heeft als nooit voordien behoefte aan begrip voor zijn individualiteit.

Is het wonder dat het het gezin is, dat deze collectieve individuele behoeften in het bijzonder gaat dienen? Beter dan enig ander verband kan het deze behoeften dienen omdat het aan alle voorwaarden daartoe voldoet. Het is een kleine groep, waardoor de mogelijkheid bestaat tot ontwikkeling van vol-persoonlijke betrekkingen tussen alle leden. Het is een groep, waarvan de leden in zeer uiteenlopende en intieme situaties samen zijn. Het is de enige sociale eenheid, welke mede is gebaseerd op de sterkste wederzijdse natuurlijke affiniteit tussen mensen, die van moeder en kind. Het is een groep, die, niet langer gekenmerkt wordt door gezagsrelaties, die tussen de leden afstand en reserve scheppen. Het is een groep, tot stand gekomen op basis van een persoonlijke affiniteit tussen haar „stichters”, de beide echtgenoten. (De „Situationsehe” gaat in dit stadium van westers sociaal-cultureel leven namelijk over in „Neigungsehe”. Het belang van familiale groepen prevaleert niet meer als criterium van huwelijkskeuze. Wederzijdse liefde tussen de meest nabij betrokkenen is als zodanig gaan prevaleren.)

Diepgaand is de verandering in het complex van door het gezin vervulde kernfuncties. Met veel recht kan het gezin uit de fase vóór de twee grote revoluties worden gekarakteriseerd als voortplantings- en produktieverband. Indien het als zodanig wordt gekarakteriseerd, dan is het gezin uit onze huidige fase te kenschetsen als koesteringsverband. Zeker voor zijn leden zelf ligt daarin zijn primaire

betekenis, dat het begrip en geborgenheid kan bieden binnen een samenleving met een groeiend gewicht van uiteenlopende en sterk wisselende de-personaliserende relaties. Dit houdt evenwel niet in dat de andere kernfuncties op zichzelf aan betekenis voor de gezinsleden zouden hebben ingeboet. Hiervoor is hopelijk voldoende duidelijk aangetoond, dat deze functies voor hen nog altijd eenzelfde rol spelen als in vroeger dagen.

Intussen kan het moderne gezin nog anders worden gekenschetst dan hiervoor werd gedaan. Door het aan te duiden als koesteringsverband wordt per saldo toch meer speciaal verwezen naar de betekenis van dit gezin voor de eigen leden. Zijn betekenis voor de handhaving van de centrale waarden van onze huidige maatschappij ligt echter misschien eerder in het feit, dat het, zoals gezegd, ook de sociaal-zedelijke kern van het opgroeiende individu vormt. Daarom wordt met veel recht het moderne gezin hier tevens als opvoedingsverband bij uitstek gekarakteriseerd (tot goed begrip: dit is een empirisch oordeel, geen waardeoordeel!).

* * *

Van allen, die uit hoofde van hun functie bezig zijn met het optimaliseren der geestelijke en lichamelijke volksgezondheid, lijkt daarom te mogen worden gevergd, dat zij bij diagnose en therapie trachten de implicatie van een en ander in aanmerking te nemen. De betekenis der overige kernfuncties en ook die der randfuncties van het moderne gezin — op de laatste wordt niet verder ingegaan — is academisch belangwekkend.*. Voor diegenen, die geroepen zijn tot handhaving of herstel van het welzijn van mens en maatschappij, zijn evenwel zijn koesteringsfunctie en zijn opvoedingsfunctie cruciaal. Dat is niet alleen het geval omdat deze van zulk een belangrijke „strategische” betekenis zijn. Er is daartoe minstens nog één andere belangrijke reden. In de gelijktijdige vervulling van beide functies in een mate, zoals hierboven is geschetst, ligt het gevaar opgesloten van een dysfunctionaliteit van het huidige gezin voor en het individu en de maatschappij. Tussen koestering en opvoeding bestaat immers een potentiële spanningsverhouding. Een vuistregel van de moderne opvoeding is, dat zij dient plaats te vinden overeenkomstig de bijzondere aard en aanleg van het kind in kwestie. Deze op het oog alleszins plausibele regel moet echter worden verstaan als een ideaal, waarvan de verwerkelijking bijzonder onzeker is. Het is misschien bovenal door intuïtie, wanneer het moderne gezin er in het concrete geval in slaagt de strikt eigen be-

* Van een nadere beschouwing van randfuncties, zoals de religieuze, de beschermende, de status-verlenende en de recreatieve, wordt afgezien, omdat zij voor het inzicht van de medicus van te weinig belang zijn om nog meer van de ruimte van dit blad te vergen. In zijn proefschrift — dit voor de meer geïnteresseerden — ging schrijver op deze functies uitvoerig in.

hoefden van zijn leden met de eisen, door de maatschappij aan die leden gesteld, te verzoenen. Maar slaagt het hierin niet, wat dan? Het is niet onmogelijk dat het de arts zal zijn, die er dan in de vorm van enige lichamelijke klacht in zijn spreekkamer mee geconfronteerd wordt. Levert de confrontatie voor hem een herkenning op?

* * *

Het verzoek van redactiewege luidde niet alleen op de vroegere en huidige gezinsfuncties, doch ook op de toekomstige in te willen gaan. Over de laatste behoefte heel weinig te worden gezegd. In feite zou met de uitspraak kunnen worden volstaan, dat iedere verwachting dienaangaande puur speculatief is. Het is misschien toch van enig nut om toe te lichten, waarom de schrijver deze mening is toegedaan.

Voorspelling is in de sociale wetenschappen niet geheel en al uitgesloten. In zoverre de oorzaken van een bepaald sociaal verschijnsel, zoals dat zich nu voordoet, zijn onderkend, is het mogelijk een verwachting over dit verschijnsel in de toekomst uit te spreken, welke meer dan een zuiver speculatieve is. Prognoses over de grootte van de bevolking in Nederland of in de wereld in het jaar 2000 bijvoorbeeld zijn niet zo maar slagen in de lucht. Dat hun juistheid zal worden bevestigd is evenwel verre van zeker. In de eerste plaats kan de sterkteverhouding tussen de verschillende oorzakelijke factoren, die tot dusverre werden onderkend als op de bevolkingsgroei van invloed zijnde, een aanzienlijke wijziging ondergaan. Daarnaast — en dit is niet minder belangrijk — is het gezinszins uitgesloten ook dat nieuwe, onverwachte factoren mede op de omvang van geboorte en sterfte gaan inwerken. De ontwikkeling van de menselijke samenleving en cultuur is namelijk — Van Leent heeft dit in een recente, niet gepubliceerde beschouwing bijzonder helder belicht — de ontwikkeling van een open systeem. De mogelijkheid dat voorspellingen in de sociologie en de andere sociale wetenschappen niet zullen uitkomen, is daarmee in beginsel bijzonder groot. Ter voorkoming van een misvatting moet hieraan wel direct worden toegevoegd, dat op zijn minst één natuurwetenschap geen grotere voorspellingsmogelijkheid heeft. Gedoeld wordt met name op de meteorologie. De beoefenaars van deze wetenschap geven prognoses, die eveneens op een open systeem (in casu: het weer) betrekking hebben.

Waarom een prognose van de gezinsfuncties in de westerse samenleving van de toekomst een slag in de lucht is, laat zich gemakkelijk inzien wanneer men zich opnieuw realiseert, dat functies van het gezin activiteiten zijn van dit verband, die bijdragen tot de instandhouding van — onder andere — de maatschappij. Welnu, de westerse maatschappij van de toekomst is een volstrekt onbekende grootheid en bovendien zijn de positie en de structuur van het gezin in die maatschappij

zulke grootheden. Overigens is niet te zeggen wanneer voor het westen de toekomst — toekomst dan verstaan als een essentieel andere fase onzer samenleving dan de huidige — zal aanbreken.

* * *

De arts-lezer zal weinig teleurgesteld zijn door net uitblijven van enig vergezicht op de gezinsfuncties van de toekomst. Per saldo is, professioneel gesproken, een verdieping van zijn inzicht in de levensachtergronden van zijn huidige patiënten een zaak, die reeds genoeg van hem vergt. Als hem een echte teleurstelling heeft bekropen, dan zal dat vooral zijn vanwege het feit, dat de beschouwing hem zo weinig over de huidige gezinsfuncties heeft opgeleverd, waarmee hij in zijn werk iets kan aanvangen. De schrijver kan echter niet worden verweten, dat hij ongerechtvaardigde ver-

wachtingen wekte. Aan het begin van de beschouwing werd uitdrukkelijk gezegd, dat bij de huidige stand der gezins-sociologische kennis weinig praktisch nuttigs van een verhandeling over gezinsfuncties mocht worden verwacht. Het moge lezer en schrijver beide tot troost zijn, dat op dit artikel over het gezin nog een aantal andere zal volgen. Alle artikelen tezamen bewerkstelligen misschien dat vanuit de gezins-sociologie iets noemenswaardigs wordt bijgedragen tot de verdere vooruitgang van het medisch kunnen. In elk geval, alleen op basis van de mechanistische hypothese kan de medische wetenschap haar ambitieuze doeleinden niet bereiken. De psychiater Erik Erikson is in zijn uitspraak, als motto boven deze beschouwing geplaatst, doorgestoten tot een voor de medicus belangrijk inzicht. Was nu de gezins-sociologie maar wat verder in haar mogelijkheden de arts inzichten te bieden van medisch-functionele bruikbaarheid.

*Evolution of General Practice in Great Britain**

BY PROF. R. SCOTT, M.D., D.P.H., EDINBURGH

I am deeply honoured by your invitation to take part in this symposium to mark the 10th anniversary of the foundation of the Dutch College of General Practitioners, and bring your greetings from your sister-college in Britain. I am delighted that on this occasion you are also celebrating the establishment of your first University Chair of General Practice and bring good wishes from the University of Edinburgh and, in particular, from colleagues in my own department, to Professor Van Es and to those who will work with him, in your institute and elsewhere, and so crown with success your efforts and his, to secure the academic basis on which general practice will flourish, in both our countries. I assure you that I feel just as involved as you do in this exciting adventure in Utrecht.

The practice of medicine does not recognise National boundaries. We may not yet be members of the European common market in the political or economic sense, but in the field of medicine Scottish graduates, in general, and those from the University of Edinburgh, in particular, have for centuries passed come to Europe and especially to Holland to share in the common market of ideas. Indeed the institution in which I now work was established in the eighteenth century as the immediate result of a visit of one of our professors to the University of Leiden whence he brought back to Scotland the philosophy, the teaching and the inspiration of Boerhaave.

The patterns of medical care in my country have thus evolved over a considerable period of time. The introduction of a National Health Service in 1948 was not a single act of revolution but rather a major step in the evolution of a plan to provide medical care for a whole nation. The introduction of our National Health Service had three immediate results:

- 1 It rationalised our hospital and specialist services and reorganised them, on a regional basis, throughout the country;
- 2 It defined more sharply the personal and preventive services provided by local public health authorities and at the same time it removed the hospital and curative services from these authorities thus forcing them to concentrate on disease prevention and health promotion, and
- 3 It ensured that every citizen, irrespective of age, sex, social class or socio-economic circumstance, had direct access to a personal doctor, i.e. a general practitioner. Thus every individual now has free and unhampered access, and continuity of access, to a personal doctor. For a substantial sector of our population this was in 1948 a novel experience.

The Health Service Act unfortunately did little to promote the integration of the three parts of the service, the hospital and specialist sector, preventive medicine, and the general practitioner sector. Indeed its first effect was to create a sharp

* Voordracht, gehouden ter gelegenheid van het elfde N.H.G.-congres, 18-19 november 1966 te Amsterdam.